

TOLDY FERENC, A HAGYOMÁNYŐRZŐ ÉS TUDOMÁNYSZERVEZŐ

Mindazok, akik Toldy Ferenc nevét újságcikkekből, tan-
könyvekből vagy tudománynépszerűsítő tanulmányokból ismerik, azt biztosan tudják róla, hogy ő „a magyar irodalom-
történetírás atyja”. Ez igaz, azonban kétségtelen az is, hogy
tudománytörténeti szempontból csak akkor kapunk teljes és
hiteles képet alakjáról, ha életművének másik, az irodalom-
történetírással egyenértékű (s ettől elválaszthatatlan) területé-
ről, hagyományőrző és tudományszervező tevékenységéről is
megemlékezünk. Ez már azért is elengedhetetlenül szükséges,
mert csupán így tudunk áttekintést nyújtani ma már szinte
hihetetlen munkabírásáról, szellemi teljesítőképességéről, mely
súlyos – úgyszólván állandó jellegű – világszemléleti és anyagi
válságai ellenére szinte élete utolsó percéig töretlen maradt.

Sokrétű volt ez a megőrző és szervező tevékenysége.
Megközelítő rendet csupán úgy tudunk teremteni a tevékeny-
ségnek és eredményeknek ebben a halmazában, ha elsődlegesen
fontos szakterületének, az irodalomtörténetírásnak alapszük-
ségleteit tekintjük kiindulópontnak s az így kialakított fontos-
sági sorrend szerint rendszerezzük – terjedelmi okokból a
teljesség igénye nélkül – hatalmas munkásságát.

I. A *forrás publikáció* terén alapvető szempontja az volt,
hogy „ad fontes” kell járulni: a magyar irodalom alapvető
forrásanyagának közkinccsé tételét nem csupán az irodalom-
történetírás szempontjából tartotta fontosnak, hanem a nem-
zeti önmegismerés magasabb érdekében is. Ez kétségtelenné
teszi, hogy tudományos, szervező és hagyománymegőrző
tevékenysége nem volt öncélú, hogy (talán élete utolsó éveit
kivéve) soha nem élt a tudomány elefántcsonttornyában.

Korai forráskiadványaival, elsősorban a reformkorban, a
közelmúlt és a jelen élő irodalmárával ismertette meg a közön-
séget. 1828-ban bocsátotta közre Czuczor Gergely *Aradi
gyűlés* c. hőskölteményét. Ugyanebben az évben hagyták el a

sajtót a *Blumenlese aus Ungrischen Dichtern* és a *Magyar költői régiségek* c. kötetei, melyek szinte illusztrációs anyagát adták a *Handbuch der Ungrischen Poesie* c. kétkötetes művének (1826–1828). Itt már visszanyúlt a régebbi magyar irodalom emlékeihez is, elsősorban azért, hogy – mintegy a herderi „jóslat” ellenpontjaként – a nyugati világgal is tudassa: van és volt európai színvonalú magyar irodalom.

A kiadványok sorát egy nagyobb horderejű kísérlet követte. A nagy mester és szeretve tisztelt barát, Kisfaludy Károly életművét adta ki tíz kötetben 1831-ben, közvetlenül a költő halála után. A kiadvány előkészületeként a *Kritikai Lapokban* Kisfaludy életrajzát vázolta fel, s *Felszólítás a Magyar Nemzethez* c. írásában nemzeti közüggé próbálta tenni a kiadvány sorsát. Ezeket követte Dayka Ferenc verseinek második, átdolgozott kiadása (1833); az első kiadást Kazinczy Ferenc gondozta. Majd 1836-ban Czuczor Gergely *Poétai munkái* c. kötet, valamint egy nagyobb méretű Kazinczy-sorozat megindítása következett. 1839-ig két kötetben Kazinczy műveinek kiemelkedő darabjai jelentek meg, majd 1842–1845 között a nagy irodalomszervező levelezése első kiadásának három kötete.

1842-ben indította meg legjelentősebb kiadványsorozatát, a „Nemzeti Könyvtár”-at, Kisfaludy Károly műveinek újabb kiadásával. (Ezt egy év alatt elkaptokták; 1843-ban új kiadás jelent meg.) A sorozatban szinte évente egymás után kerültek a közönség kezébe 1848-ig Kármán Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Kis János, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor – majd befejezésként 1853-ban – Faludi Ferenc munkái. Még le sem zárta ezt a sorozatot, amikor a szabadságharc bukását követő zavarok lecsendesedésével új sorozatot indított „egy társasággal” (azaz az Új Magyar Múzeum körével) „Újabb Nemzeti Könyvtár” címen (1852–1854). Ebben a régebbi korokhoz nyúlt (Esterházy Miklós, Zrínyi Miklós, Aranyosrákosi Székely Sándor és Heltai Gáspár).

Újabb sorozata megindításáig a forráspublikációra szánt időt a Kisfaludyak, Esterházy és Faludi újabb kiadásai s egy Bajza-kötet töltötte ki. A politikai viszonyok viszonylagos konszolidációja újabb két, kifejezetten a nagyközönség részére készülő, 1858-ban indított sorozat megjelenését tette lehetővé. A „Magyar Remekírók gyémántkiadásai” (benne a Kisfaludyak, Csokonai és Kölcsey), majd negyven kötetben „A Magyar Nemzet Classicus Írói”. Ebben a sorozatban elsősorban Bacsányi, Bajza, Berzsenyi, Csokonai, Gyöngyösi, Kölcsey, Mikes, Verseghy és Virág Benedek kötetei őrzik keze nyomát. Ez utóbbi sorozat 1865-ig élt. Megszűntét az ország anyagi nehézségei, Toldy korosodása és számos más elfoglaltsága magyarázza.

Forráspublikációs tevékenysége nem csupán személyes irodalmi érdeklődését jelzi, hanem kifejezi az erősen változó kor irodalmi közönségizlését is. Ennek akár számszerű mérése újszerű eszmetörténeti eredményeket is hozhatna.

II. A *magyar nyelvemlékek* kiadása szorosan csatlakozott az irodalmi forrásközlésekhez. Az abszolutizmus éveiben (1855–1859) adta ki Alexandriai szent Katalin verses legendáját, *Immaculata* címen az akkor rendkívül aktuális egyházpolitikai kérdéshez szorosan kapcsolódó régi magyar szentbeszédet, a *Régi magyar Passiókat*, a nevezetes *Nádor Codexet*, *Szt. Erzsébet Régi Legendáját*, más egyházi legendagyűjteményeket és a 16–17. századi magyar prózáirók egy kötetét.

A nyelvemlékek vonatkozásában elsősorban egyházi jellegű irodalmi termékeket adott ki. Ennek anyagi oka volt. Tudjuk, hogy az egyik magyar megyéspüspök évente három ily jellegű mű kiadásának költségeit vállalta magára. Toldy Ferenc (ez közismert) tisztelte egyházát, de a magyar tudományosság érdekében – példa erre az Egyetemi Könyvtár és a ferences rend jogvitájában képviselt szilárdan klérusellenes magatartása – elvi kérdésekben harcba is szállt vele. A Katalin-legendakiadásával kapcsolatban írta 1855-ben Kazinczy Gábornak, bizalmas barátjának, hogy őt a magyar nyelvemlékek ügye

érendekli, anyagi pártfogóit az egyház tisztessége. „Örvendjenek ők emennek, én remegve örvendezek amannak.”

III. A *történelmi kútfők* kiadása terén érdeklődése természetesen szűkebb körű. Egyrészt mert őt alapjában az irodalomtörténet forrásai érdekelték. Másrészt pedig azért, mert akkor még számos jelentős történelmi forrás nem volt hozzáférhető, publikálható. Így p. o. tudjuk, hogy a kutatás elől gyakorlatilag zárva voltak a nagy állami és egyházi levéltárak, s hogy az Egyetemi Könyvtár mindenkori igazgatójának „reversalis”-t kellett adnia arról, hogy a nagy jezsuita forrásgyűjteményeket (melyek „rendszerellenes” anyagot is tartalmaztak) csak felsőbb helyről adott kutatási engedéllyel lehetett kézbe adni. Mindezek ellenére ezen a téren is jelentős eredményeket ért el: a *Pozsonyi Chronica* (1852), a *Sárospataki Magyar Krónika* (1857), *Kálti Márk krónikája* (1867), valamint (1863–1866 között) Pray György egy műve, A Szent István-rend történetére vonatkozó forráskötet, Brutus János Mihály és Baranyai Decsi Mihály históriás művei jelzik mindenre kiterjedő (egyes esetekben politikailag is „időzített”) érdeklődését.

IV. A *szerkesztői tevékenység* kötötte le ennek a vasszervezetű, széles színpadon gondolkodó tudós legtöbb energiáját. Ezen a téren is maradandót alkotott, – leginkább abban a korban, amikor arra a magyarság nemzeti öntudatának megőrzése érdekében a legnagyobb szükség volt.

I. Csupán futólag tudunk szólni azokról a szerkesztésekről, melyek *hivatalos*, akadémiai és egyéb, funkcióival függtek össze. Tudjuk, hogy 1830-ban lett a Tudós Társaság tagja, 1831-ben levéltárnoka, majd volt 1835–1861 között titkára. Ez utóbbi minőségben személyesen fogta össze a testület egész tevékenységét és (mint erről alább még szólunk néhány szót) ott számos esetben irányító hatást fejtett ki. Filológiai precizitásának ismeretében ma már szinte hihetetlennek tűnik, hogy időben miként volt képes gondozni A Magyar Tudós Társaság Évkönyveit (1837–1860), Értesítőjét (1840–1859)

és Névkönyvét (1836–1848), – nem is beszélve a kisebb akadémiai kiadványokról. Szólnunk kell viszont – mivel ez sokban érinti a hagyományörző-forráspublikációs tevékenységet – a szintén akadémiai gondozásban megjelenő Magyar Történelmi Tár 12 kötetéről (1855–1866), az 1834–1844 között megjelent Tudománytárról (ez elsősorban az akkori modern természettudományos eredményeket tolmácsolta a szélesebb körű olvasóközönség számára!), az Archeológiai Közlemények megindításáról (1859) és a Kazinczy Ferenc nagy port felvert születési centenáriumi ünnepe alkalmával kiadott Akadémiai Évkönyvről.

Ha csupán ezeket a hivatalos szerkesztéseket nézzük is, tisztán látjuk az adminisztratív szemléleten való felülemelkedést: történeti és régészeti-tárgyi forrásanyag, természettudományos és politikai érzék tűnik ki ezen a téren is.

Hivatalos jellegű szerkesztői tevékenységnek tekinthetjük A Kisfaludy Társaság Évlapjaival való foglalkozást is. Toldy a Társaságnak alapító tagja, 1841–1860 között igazgatója, 1860–1875 közt haláláig másodelnöke volt. Az Évlapokat 1836–1846 között gondozta, s több esetben „saját költségén kiadta”, – pedig köztudott volt, hogy nagy családja miatt sokszor szinte krajcáros anyagi gondokkal küzdött. Az biztos, hogy nem volt sem pazarló, sem kuporgató tudóstípus! Ugyanakkor részt vett a Társaság Magyar Szépirodalmi Szemle c. kiadványa szerkesztésében is (Erdélyi Jánossal együtt, s itt számos közlemény jelent meg tőle).

2. *Nem hivatalos szerkesztői tevékenysége is szaktudásának mélységét, érdeklődésének széles skáláját mutatják.* Utolsónak hagyva a legfontosabbat, először a kisebb jelentőségűekről szólunk, – annak hangsúlyozásával, hogy minden területen tudásának javát nyújtotta.

a) Végzettsége szerint *orvos* és „szemézmester” volt; 1829-ben *szerezte diplomáját „az érverés fiziológiája” tárgy körben.* Így szinte magától értetődő, hogy a hazai magyar nyelvű orvosi szakirodalom élharcosával, Bugát Pállal együtt ő indította meg

a nevezetes Orvosi Tárat (1831), melyben a szaktudás mellett általános műveltséggel kapcsolatos iránymutatást is óhajtottak nyújtani. Ugyanekkor adta ki Chr. W. Hufeland berlini orvosprofesszor *Szegények patikája* c. művét (ez szociális érzékét jelzi!), majd, mint 1833 óta a pesti egyetem diétetikai professzora, egy a *Diaetetika elemei* c. tankönyvet (1839). Ennek újabb kiadása 1850-ben jelent meg.

b) Másutt alaposan tárgyalt irodalomkritikai és -történeti profilját világosan mutatja a hírneves Athaeneum, – melyet Vörösmartyval és Bajzával közösen szerkesztett (1837–1843). A lap – ez általános vélemény – az Auróra utódaként „elvszerű következetességgel a legjobbat adta, amit kora adhatott”, – irodalomtudományban és szépirodalomban egyaránt. Munkatársi gárdája az elitből került ki: többek között Czuczor, Eötvös, Erdélyi, Fáy, Garay, Jósika, Kemény, Tompa fémjelezték a lapot. Itt jelent meg Petőfi első névvel jelzett verse is.

c) Hasonló jellegű volt, de inkább a szélesebb körű olvasóközönség igényeit volt hivatva kielégíteni a Figyelmező az egyetemes literatúra körében c. szemle is (1837–1840), melyben (a címmel némileg ellentétben) inkább magyar irodalmi vonatkozások szerepeltek. Toldy ebben a lapban is jelentkezett tanulmányokkal és kisebb bírálatokkal.

d) „Et nunc venio ad fortissimum!” Szervező és hagyományápoló tevékenységének – véleményünk szerint – csúcspontja az Új Magyar Múzeum (1850–1860). A lap kritikus korszakban, az abszolutizmus első, súlyos évtizedében élt és hatott. A szabadságharc bukása (a középnemesi és honoratiorréteg mellett) a magyar értelmiséget is súlyosan érintette. Sokan a csatamezőn maradtak, a forradalmi világnézetűeknek az emigrációt kellett választaniok; az itthon maradottak közül sokakat elnémított a katonai-politikai önkény. Nem feladatunk itt és most, hogy ezt a bonyolult eszme- és művelődéstörténeti folyamatot boncoljuk. Most Toldy hagyománymegőrző szerepével foglalkozunk, s ebben az aspektusban nézve

a dolgokat, el kell ismernünk: 1849 után az első volt, aki (a politika reális és morális vetületeinek síkjain) felismerte az akkor egyedül járható utat a tudománypolitika mezején. A lakásán tartott baráti tudóstalálkozók lehetővé tették az Akadémia működésének virtuális folyamatosságát és az új folyóirat (mely „egyszersmind a Magyar Academia közlönye” is volt!) ily formában tudott megjelenni. Ez a társaság, a szűkebb akadémiai mag oly tagokkal dicsekedhetett, mint Reguly Antal, Hunfalvy Pál, Wenzel Gusztáv, Szontagh Gusztáv, majd Kazinczy Gábor és Csengery Antal s végül Gyulay Pál (s még többen mások is). Alapjában konzervatív-középpárti világnézetüket egybekötötte a bukás nehéz óráiban iránymutatás nélkül vergődő magyar szellemi élet iránt érzett felelősségérzet. Távol a politikától vallották, hogy „minden egyéb felsőség ingatag, csak a szellemé biztos és maradandó!” Közismert a lap Claudianustól származó jelmondata: „Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit”, – melyben a „potestas” alatt elsősorban a szellemi-tudományos hatalmat értették.

Nem áll módunkban, hogy itt a folyóirat egészét elemezzük, az abban kifejtett és keményen vitatott eszmék haladó vagy maradi voltáról eszmetörténeti ítéletet mondjunk. Csupán általános értékéről kívánunk pár szót szólni. Az első szám bevezető, iránymutató cikkét Hunfalvy Pál írta *Igaz arany bulla* címmel. Ebben kifejti, hogy ezt a bullát, „melyre a pecsétet maga isten üti, s melyet semmi hatalom a földön érvényétől megfosztani nem bír”, a nemzet alkotóereje, termelő munkája, az európai árupiacon való helytállása látja el aranyfedezettel. A lapban megjelent tanulmányok felölelték a filozófia, történelem, művelődés- és irodalomtörténet és nyelvészet mellett a természettudományok és a közgazdaságtan szinte teljes területét. S minden téren elvi állásfoglalást nyújtottak. Különös érdeklődésre tarthattak számot azok a cikkek, melyek az ún. „egyezményes” filozófiai rendszerről, a „reál” és a „humán” tudományok viszonyáról és arányairól, a

materializmus és kozmopolitizmus problémaköreiről szóltak. (Természetesen Marx tanainak említése nélkül!). A lap addig figyelemre méltó népszerűsége 1855 körül kezdett hanyatlani, majd létét 1857 óta kifejezetten veszélyeztette a fiatalabb generáció által támogatott új és újszerű Budapesti Szemle. Toldy ennek ellenére 1860-as zárszavában jogosan állapíthatta meg, hogy az elnyomás sötét éveiben az Új Magyar Múzeum részt vett a rejtve élő nemzeti ellenállás, a tudományosság, a nemzeti és egyetemes műveltség eszméinek népszerűsítésében, a tudományos és irodalmi erők összefogásában. Ezért tekintjük ezt a lapot Toldy tudományszervező tevékenysége kiemelkedően fontos elemének.

A folyóirat lassú hanyatlása, a fiatal nemzedék életörése viszont világhossá tette Toldy előtt, hogy régi elveivel és módszereivel (melyeken változtatni nem tudott), már nem remélhet ezen a téren sok sikert. Szerkesztői tevékenységét 1860 után abbahagyta, s azután elsősorban tudományos, egyetemi oktatói és könyvtárigazgatói tevékenységét helyezte élete központjába.

V. *A kutatás segédeszközei* terén is voltak elképzelései, s ezek szoros kapcsolatban álltak a gyakorlattal. Az általa gondozott *szótárak* szintén a forrásfeltárás és a nyelvfejlésztés ügyét szolgálták. Magyar–latin *Orvosi Szókönyve* (1833), *Magyar és német zsebszótára* (1833–1835), a mások által összeállított *Törvénytudományi műszótár* (1843) gondozása, egy *Német–magyar tudományos műszótár* (1858), a nyelvtörténeti értékű *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae veterum* (1866) és a magyar helyesírással kapcsolatos tankönyve (1840) jelzik ezirányú szándékait. Ezekből a tanulság: látta, hogy mindennemű kutatásnak elengedhetetlen feltétele a tudományos-technikai apparátus megléte, használata.

Itt említjük azokat az adatokat is, melyek világosan mutatják *bibliográfiai* elképzeléseit. Számos szűkebb körű bibliográfiai összeállítás mellett a magyar nemzeti bibliográfia történetének nem jelentéktelen elemeiként értékelhetőek azok

a tájékoztatásai, melyek a Tudománytárban Magyar Bibliographia címen jelentek meg és nyújtottak összefoglalást p. o. az 1833–1834-es évek hazai könyvterméséről. Ezt a célt szolgálták egyebek között a Figyelmező és az Athaeneum egyes bibliográfiai összefoglalásai is.

VI. Könyvtárigazgató és könyvtárszervező is volt, – mégpedig a könyvtártannak első igazán modern magyarországi művelője. Ezt a munkáját azzal a megingathatatlan meggyőződéssel látta el, hogy mindaz, amit a tudomány és az irodalom alkot, elsősorban (s az ifjúság vonatkozásában különösen!) csak jól működő könyvtárak közvetítésével válhatik nemzeti közkinccsé. 1830 óta részt vett az Akadémia könyvtárának nehézkesen induló szervezésében. A valójában csak később megnyitott könyvtár részére készített, modern szempontokban, elképzelésekben és technikai javaslatokban gazdag szabályzata előbb az Egyetemi Könyvtárban vált évtizedekig érvényes jogszabállyá. 1843-ban nevezték ki az Egyetemi Könyvtár igazgatójává. Ebben a tudományos műhelyben váltotta valóra – a lehetőségekhez mérten – könyvtártani elképzeléseit s tette ezzel az Egyetemi Könyvtárat az ország első modern közkönyvtárává. Gazdag hazai és külföldi könyvtári tapasztalatok birtokában (egy soha meg nem jelent könyvtártani szakkönyv tervével íróasztalában) látott neki az egyetem kicsinyes ellenőrzése (nyugodtan mondhatjuk: zsarnoki elnyomása) alatt álló könyvtár talpraállításához. Úgy vélte, hogy a könyvtár lelke a könyvtáros; ő alakítja szerves egésszé a mechanikusan felhalmozott könyvanyagot.

Könyvtári pályáját könyvtártani szempontból a katalógusrendszer átszervezése, a nyilvánosság lendületes fokozása, a tervszerű szerzeményezés, a tájékoztató segédkönyvtár tudatosan erősmérvű fejlesztése s a könyvtári statisztika mérőműszerként való alkalmazása jelzik. Az eredmény: az állomány minőségi és mennyiségi gyarapodása (72 630–141 000 kötet), az olvasók és kölcsönzők számának rohamos emelkedése (10 785–27 085), valamint az a tény, hogy a könyvtár a

főváros egyik – nem csupán idegenforgalmi – nevezetességévé vált.

S mindez egy rozoga, összeomlással fenyegető öreg épületben, egy új könyvtári épületért vívott elkeseredett, politikai természetű küzdelem sokszor válságos körülményei között. Erről a harcról – melyet részleteiben másutt ismertettünk – itt is kell pár szót szólni, ha Toldy tudománypolitikai tevékenységének teljes képét ismerni akarjuk. A könyvtár ekkor a ferencesek 1784-ben államosított épületében tengődött. Ezt az épületet 1807 óta (a belpolitikai változásokkal arányosan növekvő eréllyel) a ferences rend (s vele a katolikus klérus) vissza óhajtotta szerezni. A legbiztatóbb kilátásokkal 1855 táján, amikor (a szeplőtelen fogantatás dogmája körüli viták és az abszolutizmus erőfölénye következtében) a könyvtár léte forgott kockán. Toldy s vele az egyetem vezetősége következetes, késhegyig menő harcot folytatott a könyvtár érdekében. Az ellenpárt az abszolutizmus utolsó éveiben az épület elleni tettelegességtől sem riadt vissza. A kiegyezéssel helyreállt jogrendben peres útra terelődött a vita s folyt le (nem mindig vitathatatlanul tiszta jogi formák között) az összes bírói fórumokon. A könyvtárra hátrányos végitéletek és a birtokon belülség ténye végül is kompromisszumhoz (ingatlanmegosztás) vezetett. Toldy a küzdelemnek ebben a fázisában két fulmináns hangú, politikai éltől sem mentes röpiratban tárta a nyilvánosság elé a könyvtár „végveszedelmét”. A kitartó küzdelem eredménye: egy új, sokban Toldy elképzelései szerint tervezett (ma is álló) könyvtáráépület, melynek megnyitását azonban már nem érte meg. Három hónappal az ünnepélyes megnyitás előtt halt meg.

VII. *Egyetemi* és akadémiai tevékenységéről itt csupán kitekintést tudunk adni. A részletes elemzés a tudománytörténet illetékes ágazatainak feladata. Csupán említjük, hogy orvostudomány működése után 1850-ben lett a bölcsészkaron az esztétika és az egyetemes irodalomtörténet magántanára, majd 1861-ben érte el régi vágyát, a magyar nyelv- és irodalomtörté-

net katedráját. Hogy ebben a minőségben mit s hogyan oktatott, arra nagyrészt az irodalomtörténész jogosult válaszolni. Egyébként az egyetemen 1863–1865 között bölcsészkaros dékán, majd az 1871/72-es tanévben rektor volt. Professzori tanszékfoglaló és dékáni beszédei tudománypolitikai jellegűek, s éppen ezért említést érdemelnek. 1861-ben utalt a hazai történeti és irodalmi stúdiumokat hátráltató tényezőkre s jelezte: „mai nap nem a vitézség, hanem a műveltség határozza a népek rangját”. 1863-ban az egyetem tudomány- és művelődéspolitikai szerepét elemezte. Kitért a filozófia és a természettudományok viszonyára, tudományos életünk fejletlenségére. A filozófia „nálunk is a theológiának szolgálója volt”; ami a természettudományokat illeti: „vékonyak ezek nyomai”. Általános elmaradottságunk fő oka a gazdasági függőségben, az anyagi érdekeltség hiányában keresendő: „a harcias és jogász nemzet” nem tudott harmadik rendet, ipart, hiteléletet kialakítani. Véleménye szerint az új egyetemi tanrendszerben a szabad egyetemnek – minden tudományág területén – magas szinten nem csupán tananyagot, hanem kutatási módszert is kell tanítania.

Akadémiai tevékenységének csupán egy-két jellemző vonását emelhetjük ki. Közismert, hogy a reformkorban teljes erővel vett részt a szervezés, a tagjelölés és a könyvtárszervezés munkájában. A szabadságharc alatt lehetőleg távol maradt az akadémiai ügyektől. Viszont – mint ezt Gyulay Pál mondta emlékbeszédében – „a katonai önkény dühöngései közepette egy üldözött vallás apostolaként titokban gyűjtötte össze szállásán az akadémia tagjait, hogy folytassák a megszakadt munkásságot”. Tudjuk: itt (könyvtári lakásán) született meg az Új Magyar Múzeum eszméje is. A kormányzat nagy- és közgyűlések tartását sokáig nem engedélyezte; így csupán osztályülésekben folyt a munka. Titkári megnyilatkozásai arra utalnak, hogy az Akadémia szerepét nem a tudomány l’art pour l’art művelésében látta; tisztában volt azzal, hogy az Akadémiának közművelődési szerepe is van, s kifejtette, hogy

„a nép okulását és művelődését” szolgáló tudománynépszerűsítő irodalom csupán a tudomány alapjaira építhető fel. Ezen a téren legmegbízhatóbb munkatársa és elvararója Fáy András volt, aki elsősorban az Akadémiától várta a minőségi igény fejlesztését, s különösen hangsúlyozta a szaktudományoknak természettudományos irányban való művelését. Munkásságukat siker koronázta: 1858-ban megtarthatták az Akadémia első nagygyűlését a szabadságharc óta. Így – bizonyos kompromisszumok árán – újra régi keretei között működhetett a tudós testület „a polgárosodásnak a világtörténelemben nyilatkozó parancsszava által” kijelölt feladatok végrehajtása érdekében. (Desewffy Emil elnöki megnyitójából.) Ugyanekkor számos új tag választására is nyílt lehetőség.

VIII. *Tudománypolitikai* megnyilatkozásai elsősorban akadémiai környezetben hangzottak el. Hogy mik voltak elképzelései, azt nagyjából ismerjük. Hogy milyen elvi elgondolásai voltak, kitűnnek röviden ismertető megnyilatkozásaiból. Hogy mire volt gondja a legnehezebb időkben, 1849-ben, azt egy kéziratos feljegyzése alapján az alábbiakban – tanulság okából – közöljük. *Tudományos nagy szükségletek* címen az alábbi tennivalókat sorolta fel:

1. Bibliotheca Hungarica” címen egy 1848-ig terjedő, forráskiadványokat, monográfiákat, bibliográfiákat közlő sorozat.
2. Tudományos könyvtáraink állományának tervszerű kiegészítése.
3. Külföldi tudományos tapasztalatcserék.
4. Történeti forráskiadvány-sorozat megindítása.
5. A XVI. század előtti magyar nyelvemlékek, egy ómagyar szótár és nyelvtan kiadása.
6. Magyar költők tára.
7. Könyvészeti lexicon.
8. Életrajzi lexicon.
9. Nyelvjárási szótár és nyelvtan.
10. Népmonda-gyűjtés megindítása és kiadása.
11. Ókori feliratok gyűjtése.
12. Műemlékek művészi ábrázolásainak gyűjtése.
13. Államférfiak, tudósok emlékiratainak begyűjtése.

Mindebből sok mindent megvalósított ő maga és kora, sok feladatot viszont az utókor vett át és valósít meg, még ma is tartó folyamatossággal.

Tudománypolitikai nézeteit a leghatározottabban és a legérettebben az Akadémián 1868 december 21-én *Tudományos hátramaradottságunk okai s ezek tekintetéből Akadémiánk feladásai* címet viselő, nevezetes, a tudománypolitikus Toldy mély felelősségérzetét tükröző beszédében fejtette ki. Az elmaradottság okainak komplex rendszerét tárta fel, s utalt arra, hogy a visszahúzó erők különösen a természet- és alkalmazott tudományok terén jártak katasztrofális eredménnyel. Az önállósult magyar állam keretei között élő tudománypolitikai vezetés (az Akadémia) feladata az, hogy – távol tartva magát a kozmopolitizmustól – az államalkotó építést nemzeti jellegű tudomány és irodalom művelésével segítse, mely természettudományos vonatkozásban is „magát a nemzetet és hazáját tárgyalja”. S ha ezt jól végzi, „jutand ezekből az egyetemes tudománynak is”. A kiegyezést közvetlenül követő eufóriát azonban pár év múlva realisabb hangvétel váltotta fel, s ennek politikai okai voltak. Megrettentette a porosz–francia háború eredménye, a német imperializmus előretörése. Ezt tükrözi az a szintén „akadémikus” jellegű két beszéd, melyeket a Kisfaludy Társaság elnöki székében mondott el 1871-ben és 1872-ben. Kifejti aggodalmát, hogy a győztes „az új világ szabadsága és kulturája bölcsőjét gázolva” oly helyzetet teremt, „melyben a gyengébb fajok léte felett a kockák elvettetni fognak”. Éppen ezért véli elengedhetetlennek a tudás terén való helytállást: „magunkhoz rokonítva” kell felvennünk az egyetemes tudományosság és művelődés eredményeit. Enyhül magyarság-centrikus felfogása, és hangsúlyozza a nemzetiségi irodalmak ismeretének fontosságát. Az egyetemes művelődéssel való kapcsolat kérdése is más hangszínt kap: meg kell teremteni a nemzeti tudományosságot a hazai „szellemi és erkölcsi élet nemesítésére, a gyakorlati élet érdekei kielégítésére” szükséges mértékben; majd a kiemelkedő tehet-

ségeknél módot kell teremteni arra, „hogy a világmíveltség tárházához járulhassanak ama legfelsőbb kiképzés végett, mely őket a világ és saját népek közt közvetítőül avassa.”

IX. *Összefoglalást* nehéz adni, ha életműve mérlegét óhajtjuk elkészíteni. Az egyik oldalon számos és súlyos negatívum esik a latba. Nem szólva most az ellene felmerült legsúlyosabb vádakról: a szabadságharc előtti években az irodalmi közélettel kapcsolatban vállalt megfigyelői tevékenységéről (melynek jellegét, mértékét és határfokát a bécsi levéltárakban és az itthoni hagyatékokban rejlő dokumentumok alapos ismerete alapján lehet csak majd bemutatni); nem szólva sokak által kifogásolt országgyűlési cenzori megbízásáról, – most csupán a tudománytörténet terén óhajtunk maradni. Kétségtelen, hogy tudományos oeuvre-je (magas mércével mérve!) befejezetlen maradt. Sokat tett és alkotott, de amit alkotni akart, azt egy ember talán nem is tudta volna teljesíteni. Ami világnézetét illeti: kezdettől fogva konzervatív volt a reformpárt szemszögéből. Széchenyi hívének vallotta magát, s a negyvenes évektől kezdve egyre inkább eltávolodott a radikalizmustól. A fegyveres forradalmi megoldást nem helyezte, a szabadságharc alatt nem csatlakozott egyik táborhoz sem. Elítélte az emigráció konföderációs elképzeléseit, és örömmel üdvözölte a kiegyezést. Politikai felfogását a meggyőződés és az opportunizmus időnként változó arányú keveredése jellemezte.

Ebben a vonatkozásban életének pozitív korszakát az abszolutizmus évei jelentik. Ugyanaz a Toldy Ferenc, aki a reformkorban elszakadt a haladás ütemétől, 1849 után a magyar nemzeti eszme és tudományosság iránti mély felelősségérzettel – ha nem is vált haladóvá, de – sokrétű tevékenységével járult hozzá a magyar művelődés és politikai közfelfogás megmaradásához, reális irányba fordulásához.

Ha viszont hagyományörző és tudományszervező tevékenységét tekintjük át, csak pozitív végítéletet tudunk mondani. Ezirányú munkájának áttekintése, a különböző szektorok adta teljes szinkép ismerete (s az évszámok időrendbe sorolása!)

alapján minden kétséget kizár, hogy (szinte világméretben is) sokat és súlyosat alkotott. S indokolt az is, hogy a közismert epitheton ornans mellé egy másik díszítő jelzőt is fűzzünk neve mellé. A viszonyok, az ember és műve ismeretében nem érezzük túlzásnak, ha őt „az első modern magyar tudománypolitikus”-nak is nevezzük. Toldy Ferenc valóban művelődéspolitikus volt: politikumot látott a művelődésben, azonban azt a tudományosság eszközeivel óhajtotta szolgálni; érdeklődése kiterjedt a művelődés és tudományosság minden ágazatára. Nem lényegtelen az sem, hogy mindezzel a magyar művelődést óhajtotta védeni az elnyomás (később a német imperializmus) politikai és művelődési torzításai ellen. Nem lényegtelen az sem, hogy az első volt hazánkban, aki ily átfogó szemlélet birtokában a művelődéspolitikai kulcspozíciók sorát évtizedeken keresztül tartotta kezében. Segítette ebben gyakorlati érzéke is. A kezében tartott kulcspozíciókat képes volt egyenként és együttesen, tudatosan a művelődéspolitikai célok szolgálatába állítani. Nem sülyedt el kicsinyes párt-, akadémiai és egyetemi klikkharok ingoványában. A dolgokat csak összefüggésben tudta látni: tudomány–tudománynépszerűsítés–népművelés nála egységes egésznek alkotott. Az összefüggéseknek ebben a felismerésében, a lehetőségek gyakorlati alkalmazásában rejlik hatalmas hagyományőrző és szervező tevékenységének alapvető „titka”.

TÓTH ANDRÁS